

Opponensi vélemény

Tusor Péter: Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból.
PÁZMÁNY PÉTER ESZTERGOMI ÉRSEKI KINEVEZÉSE (Mikropolitikai
tanulmány) című akadémiai doktori értekezéséről

Tusor Péter akadémiai disszertációja egy a historiográfiát már több mint három évszázada foglalkoztató kérdést vizsgál tüzetesen, Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése okait, körülményeit, ellentmondásait. A művet végigolvasva az a határozott meggyőződésünk, hogy a jelölt az eddigi legalaposabb, legszélesebb körű kutatást végezte a témában, gondosan tanulmányozva nagynevű és kevésbé nagynevű elődei eredményeit. Kellő kritikával ütköztette a bennük leírtakat, összevetve őket a levéltári forrásokból nyert saját kutatási eredményeivel, s szinte valamennyi felmerülő kételyre kielégítő választ adott. Mi sem mutatja jobban a rendkívül imponáló teljesítményt, hogy munkája során 14 levéltár és 6 kéziratár, ezeken belül több mint félszáz fond anyagát hasznosította, mind a szóba jöhető hazai, mind külföldi lelőhelyeket felkeresve.

Különösen figyelemreméltó a probléma megközelítése, hiszen ahogy az értekezés alcíme is mutatja, mikropolitikai tanulmányt olvashatunk. Ahogy a jelölt előljáróban megjegyzi: „Ez a történettudományban viszonylag újszerű megközelítés kora újkori viszonylatban – kiváltképpen, ha genezisének tekintjük – alapvetően a szentszéki diplomáciai és kormányzati forrásadottságok adta lehetőségeket kihasználva igyekszik a korabeli európai politikai döntéshozatal működésének árnyalatokban gazdag megismerésére és megismertetésére, megértésére és megérttetésére. Középpontjában a nagypolitikának („makropolitika”), mindenekelőtt a külpolitikának a belső hatalmi viszonyokkal: a kora újkori társadalom- és államszerveződésben meghatározó patrónus–kliens rendszerrel alkotott sokrétű interferenciája áll.” Ennek nyomán igyekszik felfejteni azt a sokrétű kapcsolatrendszert, amelynek révén Pázmány Péter a

meglehetősen sok akadály ellenére a primási székbe emelkedhetett, mindezt beleágyazva a kor, a nagyhatalmi politika összefüggésrendszerébe. Témaválasztása szerencsés, hiszen egy konkrét történelmi problémát ragad meg és jár körbe minden lehetséges nézőpontból. Megközelítésében a politikatörténeti vonal mellett a legerősebb a jogi, különösen a kánonjogi vonulat, melyet mesterien alkalmaz az ellentmondások felfejtésére, történések eredőjének, – első pillantásra talán bonyolultnak tűnő – ok-okozati összefüggések megtalálására. Viszonylagos egyházi tájékozottságát mutatja a felhasznált sokrétű nemzetközi és hazai kánonjogi szakirodalom. Mindez erős és biztos latin tudással párosul, mely gördülékennyé teszi az egyébként nagyon alapos brévefilológiát. Így nem meglepő, hogy az opponens, akinek feladata sorra venni egy mű erényeit, erősségeit, a szakmában iránymutató, úttörő eredményeit és feltárni annak esetleges hibáit, pontatlanságait, hiányosságait, az utóbbi feladatnál koránt sincsen könnyű helyzetben. Ennek ellenére véleményem kifejtésekor megpróbálom mind az előbbit, mind az utóbbit számba venni.

Az értekezés 10 fejezetre oszlik, amely egy „Elöljáróban” című, általános bevezetőnek tekinthető fejezettel, terjedelmes forrásgyűjteménnyel, a forrásörző helyek és a felhasznált bibliográfia elősorolásával, valamint kronológiával egészül ki. Felépítése alapvetően arányos, logikus, csak a VIII. és IX. egymáshoz szorosan kapcsolódó, Pázmány érseki kinevezésével foglalkozó fejezet mutat némi eltérést, az előbbi mindössze 15 oldal, míg az utóbbi 67 oldal. Tekintve, hogy a fő mondandó szempontjából hangsúlyos a tartalmuk, a IX. fejezet terjedelme messzemenően érthető, viszont Pázmány személyes kapcsolatairól és az ellenjelöltekről szívesen olvastam volna bővebben a disszertációban. Indokaimat a vonatkozó fejezetenél bővebben is kifejtem. Kiváló kezdeményezésnek tartom viszont a dolgozathoz csatlakozó forrásgyűjteményt, amelyben a legfontosabb, nagyrészt kiadatlan, ismeretlen, de az események menetének rekonstruálásában kulcsfontosságú forrásokat olvashatunk. Szintén szerencsés a kötet végén a kronológia felvonultatása, így ugyanis könnyebbé válik a fejezetekben nem mindig lineárisan szereplő eseménysor áttekintése. Csak a tökéletességre törekvés jegyében jegyezzük meg, hogy az értekezés mellékleteihez kíváncskozna egy, a legfontosabb személyeket felvonultató és bemutató jegyzék is, így

nem kellene a korszak nomenklatúrájában esetlegesen járatlan olvasónak mindig visszalapoznia karrierjük főbb állomásai, jellemzői ismertetéséhez, amely – jegyezzük meg – nem mindig feltétlenül a szövegben első előfordulásuknál található. Lodovico Ridolfi első említésére például a 10. oldalon kerül sor, viszont bővebben személyéről csak a 20. oldalon tájékozódhatunk. További általános észrevétel, hogy a szövegben több helyen található gépelési hiba, amelyek még egyszeri, alapos átolvasással talán elkerülhetők lettek volna, de ez természetesen értékéből mit sem von le.

Az értekezés tehát egy „Elöljáróban” című fejezettel indul, melyben a szerző indokolja a témaválasztást, vázolja módszertanát, megfogalmazza a korábbi kutatással kapcsolatos kritikáját, rámutat a jelentősebb forrásörző helyekre, megjelöli az értekezés műfaját. A fejezetet köszönetnyilvánítással zárja. A jelölt minuciózitása már a legelső lábjegyzetben megmutatkozik. Ennek tartalma nem pusztán arról árulkodik, hogy ismeri a Magyarországon nehezen vagy nem hozzáférhető külföldi szakirodalmat, hanem arról is, hogy még a külföldi szakirodalom kritikájának követésére is gondot fordított, hiszen többek között hivatkozta Sergio Pagano bírálatát Francis X. Blouin munkájáról. Igazat adok a jelöltnek abban, hogy korábban a történészek a hangsúlyt a forráskiadásra helyezték, míg azok feldolgozása a fiatalabb filológus generációra várt. Jelen esetben Szabó Ferenc (illetve Lukács László) tanulmánykötete révén a téma iránt érdeklődő, azt megkedvelő tanítványa. Hiányolom viszont a kritikában oly gondos és alapos szerző részéről értekezése alapvető felépítésének felvázolását, vagyis azt, hogy milyen logikai gondolatívét kíván követni. Ennek hiányában ugyanis az olvasónak gyakran hiányérzete támad. Igaz csak átmenetileg, hiszen kérdéseire, felvetéseire pár bekezdéssel, esetleg fejezettel arrébb többnyire megtalálja a választ.

A dolgozat egészének ugyanakkor vitathatatlan erénye, hogy elgondolkodtat, kérdésfeltevésre ösztönöz, néhol kifejezetten olvasmányos. A jelölt a mű gerincét alkotó tíz fejezetben pontról pontra, egy oknyomozó detektív pontosságával rekonstruálja az eseményeket. Lássuk tehát most részletesen is, hogy mik a főbb megállapításai, illetve melyek azok a pontok, amelyek továbbgondolásra érdemesek, illetve ahol még lehetne finomítani észrevételein!

Az első fejezet problémafelvetés, kontextusba helyezi a témát és az előzményeket tekinti át 1616 januárjáig. Felvázolja a háttérből szürke eminenciásként irányító Pázmány alakját, utalást tesz konfliktusára jezsuita rendtársaival, előljáróival. Részletesen azonban – talán a források hiánya miatt? – az utóbbi origóját nem ismerteti. Ugyanígy a III. fejezet 6. lábjegyzete is csak arra utal, hogy „bécsi előljárósága idején Pázmányra «irányozta a nyilait» Avancinus. Busaeus provinciálissal együtt. Pedig meglehet, hogy általa magyarázatot találhatnánk arra, hogy miért szeretett volna kezdetben a karthausi szerzetesrendbe átlépni. Mindenesetre éles fordulat, hogy alig fél évre rá már – még patrónusa, Forgách életében – világi pap szeretne lenni, végül egy másik szerzet ruhájába kell beöltöznie. A rövidke excursus talán kerülhetett volna az „Előljáróban” fejezetbe.

A II. fejezetben a közvetlen előzményeket, Pázmánynak a status catholicuson belüli támogatóit veszi sorra – fontos új eredménye, hogy beazonosította Hethesi Pethe László kamarai elnök személyét, aki a magyar katolikus rendek Pázmány melletti kiállását irányította és szervezte. Partinger Gáspár pedig az ő megbízásából utazott Prágába tárgyalni. A magyar rendiség érvei közül azért a 4.-et is szívesen olvastam volna, amely a felsorolásból valahogy kimaradt (ld. 25. oldal). Hangsúlyos és figyelemreméltó megállapítása a jelöltnek, hogy a tekervényes kánonjogi útra, Pázmány „jezsuitaságának” megszüntetésére nem a jezsuita előljárók ellenkezése miatt került sor, hanem azért volt rá szükség, mivel a bécsi béke idevágó cikkét megerősítő 8. koronázás előtti cikkely kimondta: „A nyolcadikra nézve: Ez a cikkely is a jezsuitákról szintén érvényben marad: 1. § Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen” (vö.: 32–33.o.). Már itt felmerül a gondos kritikusból a gyanú, hogy a jezsuita kineveztetése az érseki székbe Klesl, a Titkos Tanács elnökének terveibe illeszkedett, de megérzésünket majd csak utóbb támasztja alá a szerző érvekkel. Jó lett volna már itt legalább egy lábjegyzet erejéig utalni Pázmány és Klesl viszonyára – amely később kerül kifejtésre –, mivel így jobban érthetővé vált volna, hogy miért is támogatta az utóbbi az előbbit. Felkelti az olvasó figyelmét az a megállapítás is, amelyet a jelölt a 16. oldalon idéz Placido de Marától, hogy a magyar püspökök kivétel nélkül alkalmatlanok lettek volna a primási szék betöltésére. Szintén előnyös lett volna utalni rá, hogy ő nem ért egyet ezzel, és ezt

majd a későbbiek során – fejezetekkel később – ki is fogja fejteni. Érdekes, hogy arra később sem gondol, hogy a császári udvar szemszögéből talán – ha nem is kizárólagosan – a II. Mátyást feljelentő irat aláírása is hozzájárulhatott ezen elképzeléshez, a nuncius részéről pedig a szinte már-már szokásos fordulatokban gazdag hatalmi harc, joghatósági viták a helyi epizkopátus és a pápa képviselője között. (Az utóbbira szép példa, hogy az 1648. évi nagyszombati zsinat is visszautasította Camillo Melzi capuai érsek, bécsi apostoli nuncius elképzelését, hogy a nuncius a zsinat felett állna, különösen, hogy elnöklésére nem kapott külön felhatalmazást.) A 19. oldalon a 27. lábjegyzetben meglehetősen érdekes problémát vet fel a jelölt: miért hallgattak novemberben az államtitkársági jegyzékek Pázmány érseki kinevezéséről, amikor a császári diplomácia beszámolójában már egyértelmű utalást találunk rá. Sajnos magyarázatot meg sem próbál adni rá. Mindenesetre ott motoszkál a feltevés: nem lehetséges-e, hogy a kérdés, akkor még a Szentszék részéről korántsem volt eldöntve, s óvatosan bántak az írásba foglalásával, hiszen akár kánonjogi precedenst teremthetett volna? Egyébként pedig miért olyan egyértelmű, hogy ilyen szövevényesen kellene valakit az érseki székbe juttatni? A 23. oldalon leírtak kapcsán szintén egy önkéntelen kérdés jön elő: olyan katolikus főurak nem voltak, akik esetlegesen nem Pázmányt látták volna szívesen az esztergomi apostolutód székében? S miért nem egy már felszentelt püspököt támogattak? Erre a VIII. fejezet csak részben ad választ. Végül: a miért nem került sor az adminisztrátorok kinevezésére, mivel indokolta ezt a Kúriának de Mara nuncius? Kizárólag az érsekség gyors betöltésével? (39. o.) Ez annak fényében különösen érdekes, hogy Telegdy az érsekségre az egyik ellenjelölt. Csak de Mara nuncius ellenvetése miatt nem ő lett a magyar katolikus hierarchia feje? (63–65.o.) – Ahhoz képest, hogy ő a fő vetélytárs, ismertetését meglehetősen röviden elintézi a doktorjelölt.

E pár fennmaradó kérdés természetesen eltörpül azok előtt az eredmények előtt, amelyeket a jelölt a következőkben mutat fel. Rögtön a következő fejezetben részletesen ismerteti Pázmány és a rendtársai között eszkalálódó konfliktus részleteit, gondos brévefilológiával még a feljelentő vélhető személyét is sikerül beazonosítania a szász Georg Amende rendtárs személyében. Szintén kellően megalapozott választ ad a

megfogalmazódott vádakra. A bécsi jezsuita kollégium és az egyetem uniója ügye pedig tovább árnyalja képünket a háttérben meghúzódó érdekek felfejtéséhez.

A IV. és V. fejezet a doktori értekezés talán legizgalmasabb részei: Pázmány szomaszka noviciátusának kérdése. Itt minden kétséget kizárólag tisztázza, hogy Pázmány Péter szomaszka novícius jelöltként lett prímás, de az újabb szerzetesi fogadalmát nem tudta letenni, mivel de Mara nuncius akkor nem tartózkodott Prágában, később pedig e fakultást nem ruházták rá az új nunciusra. A vonatkozó három pápai brève tartalmát is alaposan elemzi, kánonjogi kontextusba ágyazva az átlépési procedúra egyes állomásait. Figyelemreméltó a szakkifejezések adekvát körülírása, használata, pl.: *supplicatio*, *auditor*, etc. Kiváló megoldásnak tartom, hogy a jelölt lábjegyzetben egyből hozza a források vonatkozó részletét, ám néhol kicsit túlzásba esik, és talán a kelleténél többet idéz. Vö. például: V. fejezet 80. lábjegyzet. A kiváló meglátásokhoz csak egypár észrevételt szeretnék hozzátenni. A 94. oldalon nem egészen pontos az a beszúrás, miszerint a pápa nem azt akarja, hogy szomaszka legyen. Hiszen pont a pápa ragaszkodott a kánonjog betartásához, ha kivételes exempciót is adott neki, hiszen ahogy a jelölt helyesen írja „átlépésétől kezdve teljes szabadságot adott Pázmánynak a szomaszka rendtől”. Azt hogy a pápa szabályosan szeretett volna eljárni, a kánonok szerint amennyire ez az adott helyzetben lehetséges volt, mutatja, hogy például fontos volt először a jezsuita generális elbocsátó levelének megléte – akkor is, ha az *indultum* értelmében előjárói engedélye nélkül is átléphetett volna. (Vö.: 83.o.: „tanúsítom, hogy páter Pázmány Péter engedélyt nyert a jezsuiták főtisztelendő generálisától arra, hogy átlépjen másik szerzetbe, így Öszentsége elrendelte a szomaszka atyáknak, hogy fogadják be őt.”)

Újabb fontos kutatási eredménye a dolgozatnak a VI. fejezetben a pápai szóbeli diszpenzáció mozzanatának megragadása. Amit nem egészen értek, hogy Dietrichstein figyelmét hogyan kerülhette el egy ilyen fontos mozzanat Olivieri jelentésében az eljárás során (vö.: VII. fejezet vonatkozó helyén). A VI. fejezet 23. lábjegyzete arra világít rá, hogy a jelöltnek nemcsak jó kritikai érzéke, hanem kellő önkritikája is van: „Vasoli jelentését (még 1997 decemberében) március 3-ainak olvasva, Pázmány szentelésének dátumát korábban tévesen korrigáltuk.”, továbbá objektivitását tükrözi, hogy hangsúlyt fektet a szakirodalom pozitív oldalainak bemutatására is. (Ld. például

uo.) A fejezet vaskos gazdaságtörténeti vonatkozást is hoz, talán túlzottan részletezve a pénznemeket és a bulla kiállítása ügymenetét. Azon csodálkozunk, hogy korábban az Államtitkársági ügymenetet – milyen ügyeket, hogyan tárgyaltak, milyen feljegyzéseket készítettek ezekről –, császári diplomáciai képviselőket, ennek szerepét, etc. miért nem ismertette részletesebben, hiszen ő maga is írt vonatkozó tanulmányokat. Ismeretüket nyilván alapvetésnek tartotta.

Megfelelőnek tartom, hogy a VII. fejezetben a historiográfia addigi eredményeiről egy összegzést épített be, így ezekkel összevetve sokkal nyilvánvalóbban kidomborodnak tételei, s rávilágít arra, hogy mit lát ebből fajsúlyosnak. Egy apró észrevétel az 54. lábjegyzet kapcsán, ahol a következőket írja: „Magyarán nemcsak szívében és alapításaiban őrizte jezsuita identitását, hanem azt mindennapi megjelenésében is kifejezésre juttatta. (Nem lenne meglepő, ha ugyanezt ki lehetne mutatni érseki habitusa esetében, mondjuk éppen az 1625/1626 fordulóján közte és Vitelleschi között lezajlott levélváltást követően.)” Véleményem szerint, ha a protestáns rendektől annyira tartott, hogy nem merte S.I.-vel írni a nevét, akkor miért viselte volna nyilvánosan ruháját, amely sokkal látványosabb formában tükrözte volna, hogy jezsuita. Az előbbit 1626-tól sem tette meg!

A konklúziókat a doktorjelölt a VIII. és IX. fejezetekben vonja le, Pázmány érseki kinevezésének okait sorra véve. A szóba jöhető ellenjelöltek számbavételénél gondosan végignézi valamennyiük pályáját, szinte évekre pontos biogramot adva valamennyiükről karrierjük főbb állomásainak megjelölésével, viszont a véleménye szerint kizáró okokról bővebben is írhatott volna – ahogy a kalocsai érsek esetében helyesen meg is tette –, mivel nem győzött meg minket minden kétséget kizárólag, hogy miért nem valamelyik már hivatalban levő ordináriust lett volna egyszerűbb az udvarnak és Kleslnak is jelölnie. Amennyire keveset tudhatunk meg arról, hogy miért buktak el az ellenjelöltek, annál többet tudhatunk meg a politikai háttérről, amelybe Pázmány kinevezése beleilleszkedett. Ahogy a jelölt is megjegyzi: „Pázmány Péter érseki kinevezése a historiográfiában vagy töredékesen, kulcsfontosságú szereplők és információik mellőzésével, vagy szűk, rendtörténeti megközelítésben került tárgyalásra. Márpedig akár axiómaként is kezelhetjük, hogy előléptetése a benne szerepet játszó tényezők: a császári és a pápai udvar, a Jézus Társaság és a magyar

rendek, illetve meghatározó irányítók, képviselők és szereplők különféle szintű érdekektől és ellentétektől átszőtt viszonyrendszerébe, tevékenységébe illeszkedik.” Ezt a viszonyrendszert, tevékenységet láttatja sokoldalúan az utolsó előtti fejezetben. Arra a következtetésre jutva: „A ragaszkodásban személyéhez úgy V. Pál pápa, mint Melchior Klesl bíboros császári főminiszter részéről – vitathatatlan képességeinek felismerésén túl – a meghatározó szempont az volt, hogy az érseki méltóságra történő több okozatú és több tényezőjű habilitálása nyomán mindketten biztosak lehettek Pázmány feltétlen lojalitásában. Elsősorban a kezdeményező Klesl, másodsorban az egyházfő.” Amihez hozzáteszi: „Az egész történet legmeglepőbb paradoxonja viszont az a tény, hogy Pázmány primási kinevezésének leginkább az a II. Ferdinánd volt legfőbb haszonélvezője, akinek ebben nemhogy semmi szerepe nem volt, hanem a Jézus Társasághoz fűződő szoros kapcsolata miatt – húzzuk alá ismét – sosem emelte volna őt Esztergom patinás érseki székébe.” (268.o.) A X. fejezet a tulajdonképpeni tézisek összefoglalása.

Mint a fentiekből is látható, a jelölt tényleg sokoldalúan körbejárta Pázmány Péter érseki kinevezésének hátterét, feltárta mozgatórugóit. Ezáltal a történelemtudományt a vonatkozó szakirodalmon, saját kutatási eredményeken, gondos brévefilológián, kánon- és világi jogi ismereteken alapuló új és jelentős eredményekkel gazdagította. Mindezek alapján javasolom az értekezés elfogadását és számára az MTA doktora cím odaítélését.

Dr. Erdő Péter

bíboros, primás, érsek

